

УДК 340.1. 342.7

РОЗУМІННЯ ІДЕЙ ПРИРОДНИХ ПРАВ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ БОГДАНА КІСТЯКІВСЬКОГО

Красовський К. Ю.

аспірант, ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, вул. Табірна, 30-32, 03113, Україна
тел.: (067) 401-27 99, e-mail: kostyantyn17@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8031-5376>

UNDERSTANDING NATURAL RIGHTS IDEAS IN BOGDAN KISTYAKOVSKY'S WORKS OF SCHOLARSHIP

Krasovsky K.

Postgraduate Student, «KROK» University, Kyiv, st. Tabirna, 30-32, 03113, Ukraine,
tel.: (067) 401-27-99, e-mail: kostyantyn17@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8031-5376>

Анотація. У статті розглянуто творчий науковий доробок видатного українського філософа права Богдана Кістяківського (1868-1920 рр.) у контексті висвітлення ідей природних прав людини наприкінці XIX – початку XX століття та їх важливість для сучасного українського конституціоналізму. Проаналізовано погляди Б. Кістяківського на гідність, свободу, етичну цінність права, його ставлення до природно-правової проблематики, ідей конституціоналізму і правової держави. Виокремлено розділення досліджень природно-правових поглядів ученого на природні права через призму права та через призму держав. Зокрема, зазначено його підхід до природи як першопричини права. Аргументовано помилковість соціалістичного підходу Б. Кістяківського до права на результати праці в контексті сутності природного права на власність. Проаналізовано погляди на природні права через призму держави, зокрема, у підходах до конституціоналізму та правової держави. Виділено розуміння вченим пов'язаності й обмеженості держави природними правами, а також вказано визначення ним ролі природних прав для цілей і завдань держави. Зазначено глибоке нерозуміння Б. Кістяківським відсутності належної дискусії у російському суспільстві щодо природи права порівняно з питаннями, що ставилися в англійській, французькій та німецькій літературі. Проведено історичні паралелі у природно-позитивістських дискусіях XIX та XX століття. Констатовано методологічний плюралізм ученого у підходах до визначення права. Сформовано напрямки використання його історичного доробку в сучасному українському конституціоналізмі. Зроблено висновки про важливість наукової спадщини Богдана Кістяківського в розумінні ідей природних прав для сучасного українського конституціоналізму. Визначено необхідність у більш глибокому розумінні феномену гідності як стрижневого елементу справедливості в контексті сучасних взаємовідносин індивіда з політичною владою, його правом на повстання та правом держави на застосування насильства. Висвітлено необхідність широкої суспільної дискусії щодо природи права в контексті обговорення природно-правового підходу та позитивістських поглядів на право для підвищення правосвідомості суспільства.

Ключові слова: природні права, природне право, український конституціоналізм, природа права, Богдан Кістяківський.

Формул.: 0, рис.: 0, табл.: 0, бібл.: 8.

Annotation. The article deals with the creative scholarly work of the prominent Ukrainian philosopher of law Bohdan Kistyakovsky (1868-1920) in the context of the coverage of the ideas of natural human rights in the late XIX - early XX centuries and their importance for modern Ukrainian constitutionalism. B. Kistyakovsky's views on dignity, freedom, ethical value of law, its relation to natural-law problems, ideas of constitutionalism and the rule of law are analyzed. The division of the natural-law studies of scholar's views on natural rights is separated through the lens of law and through the lens of states. In particular, his idea, that law has its roots in nature is emphasized. Views on natural rights through the lens of the state are also analyzed, particularly in his approaches to understand constitutionalism and the rule of law state. The scholar's understanding of the connectedness and limitations of the state by natural rights are emphasized, as well as the role of natural rights for the tasks and goals of the state. It was stressed B. Kistyakovsky's deep misunderstanding of the lack of proper discussion about the nature of law in the Russian society in comparison with the issues discussed in English, French and German literature. Historical parallels have been drawn in the natural-positivist debates of the 19th and 20th centuries. It was noted the methodological pluralism of the scholar in his ideas to define the law. The conclusions about the importance of Bogdan Kistyakovsky's scholarly heritage in understanding the ideas of natural rights for modern Ukrainian constitutionalism were made. The need for a

deeper understanding of the phenomenon of dignity as a core element of justice in the context of the contemporary relationship of the individual with political power, his right to rebellion and the right of the state to use violence has been identified. To raise public awareness, it was highlighted the need for a broad public debates on the nature of law in the context of discussing the natural-law approach and positivist views on the law.

Keywords: *natural rights, Natural law, Ukrainian constitutionalism, nature of law, Bohdan Kistyakivsky*
Formulas: 0, fig.: 0, tabl.: 0, bibl.: 8.

Постановка проблеми. Статтю присвячено розумінню ідей природних прав наприкінці XIX – початку XX століття у науковому доробку Б. Кістяківського. Досліджено витoki його поглядів на проблематику природних прав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика природних прав практично не виділяється в окремий предмет досліджень, а розглядаються, в тому числі, її історичні аспекти, в контексті тематики прав людини. Загальні та історичні погляди щодо питань дослідження прав людини достатньо розвинуті у роботах українських учених В. Авер'янова, В. Буткевича, О. Бандури, С. Головатого, А. Зайця, М. Козюбри, В. Копейчикова, М. Костицького, О. Петришина, В. Погорілка, П. Рабіновича, В. Тація, Ю.Тодики, М. Цвіка, Ю. Шемшученка та інших.

Не вирішені раніше питання (проблеми). Хоча питання природного права і прав людини у творчості Б. Кістяківського в українській правовій науці розглядалися й раніше, важливим є виділити як окремий об'єкт дослідження його погляди саме на природні права людини, оцінити його внесок у розвиток цього концепту та сформулювати пропозиції для сучасних підходів в українському конституціоналізмі.

Формулювання цілей статті. Метою статті є проведення аналізу теоретичного доробку видатного дослідника права кінця XIX – початку XX століття Б. Кістяківського, розуміння впливу його творчої спадщини для розвитку ідей природних прав у сучасному українському конституціоналізмі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для тих динамічних процесів, які відбуваються зараз та стосуються українського праводержавотворення і

конституціоналізму важливим є розуміння історичних коренів української науки права, що дозволяють сучасним дослідникам не тільки належним чином оцінити доробок попередників, але, певним чином, опертися на їх досвід, оцінити «вагу» ідей, їх застосовуваність у сучасних умовах та належним чином розвинути їх. Більше того, такий історичний доробок є свідченням власне життєздатності української юридичної наукової думки, яка, незважаючи на роки, а навіть століття бездержавності, розвитку в рамках обмежень, що створювали інші держави, не тільки змогла наслідувати прогресивні ідеї людськості, але і теоретично обґрунтовувати їх.

Українська наука права пройшла непростий шлях, але творчий спадок Б. Кістяківського, який у тій чи тій мірі стосувався природних прав, заслуговує на наше окреме дослідження.

Видатний український філософ права, соціолог, організатор науки, Богдан Кістяківський здійснив помітний внесок у розвиток філософії та теорії права. У контексті теми нашого дослідження важливим видається аналіз його творчого надбання, що має певний стосунок до природного права, природних прав чи конституціоналізму. В його роботах ставилися питання гідності людини, етичної свідомості людини як першооснови сприйняття права, справедливості й свободи, які становлять ключовий зміст права. Крім цього, ним розроблені підходи для подальшого розвитку синтетичної загальної теорії права, що впливає на розуміння природних прав та конституціоналізму.

У рамках монографічного дослідження, присвяченого Б. Кістяківському, М. Альчук розглядає його природно-правові погляди на гідність як самоцінність кожної людини: «Гідність

людини - проблема, яку досліджують філософи, психологи, філологи, юристи. В системі етичного знання моральні цінності конкретизуються в основних категоріях. В етичних дослідженнях українських філософів честь і гідність вживаються як взаємопов'язані і співвідносні поняття, хоча аналізуються їхні подібності та відмінності. Гідність пов'язується з визнанням самоцінності кожної людини, а також - з її конкретними чеснотами та соціальним статусом. В першому значенні, гідність як самоцінність, людина отримує її разом із життям» [1, с.226].

Неможливо не погодитися, що Б. Кістяківський прямо досліджує гідність людини, її право на гідне існування як природне право, що належить людині за її природною сутністю і яке виникає за фактом самого народження. Більше того, гідність, яка відтворюється у праві на гідне існування, стає одним зі стрижневих елементів сприйняття справедливості. Розвиваючи класичну ідею солідаризму, Кістяківський виступив засновником соціокультурного підходу в теорії права, оскільки вважав завданням держави досягнення загального блага і справедливості. Відповідно до ідеї справедливості, кожній людині повинно бути гарантовано право на гідне існування. Саме в цьому полягає, за Кістяківським, природа ідеальної держави [2, с.111].

Природно-правовий підхід Б. Кістяківського розкривається у його поглядах на право як етичну цінність. «Розглядаючи право як етичну цінність і як найвагоміший виразник культури суспільства, Б. Кістяківський вважав, що правові норми ґрунтуються на етичній свідомості людини і завдяки діям людей, які усвідомлюють свій обов'язок, право перетворює соціально необхідне на обов'язкове. І хоча цінності права є відносними, але вони задають формальні властивості інтелектуальній та вольовій діяльності людей. На думку Б. Кістяківського, головний і найсуттєвіший зміст права становлять ідеї справедливості та свободи, а тому право не можна розглядати лише як політичний і

адміністративний інструмент, воно є також основною умовою внутрішньої свободи людини» [3, с.338].

З цього погляду і зміст права виступає в іншому світлі. Головний і найсуттєвіший зміст права складає свобода. Правда, це свобода зовнішня, відносна, обумовлена суспільним середовищем. Але внутрішня, більш безвідносна духовна вільна свобода можлива тільки за існування зовнішньої, й остання є найкращою школою для першої. Цікавим з погляду дотичності до розуміння поглядів Б. Кістяківського на природні права є дисертаційне дослідження О. Меленко, присвячене методології правознавства в науковій спадщині вченого. Зокрема, розглядаючи питання рівності, акцентується увага на тій обставині, що у праці „Ідея рівності із соціологічної точки зору” Б. Кістяківський вказує на важливість вивчення проблеми рівності в ракурсі соціологічних ідей, викладає соціологічну програму Г. Зіммеля, міркує про суспільство, де може бути визнана рівність прав громадян і свободи особи. На його думку, у суспільстві, де існують різко виділені класи, уявлення про несправедливість диференціації суспільства не виникає. Тільки в тому випадку, коли класи зближуються один з одним за способом життя, слідом за уявленням про класову рівність виникає й уявлення про рівноправність усіх громадян і свободи особи [4, с.30].

У творах Б. Кістяківського (передовсім у найвідомішому творі «Соціальні науки і право») можливо чітко відслідкувати його ставлення до природно-правової проблематики та ідей конституціоналізму і правової держави. Погляди на природні права доцільно звести у дві групи: 1) які розглядаються через призму права; 2) які розглядаються через призму держави.

Стосовно першої групи, український учений чітко та недвозначно висловлюється з приводу ідеї природних прав: «Невід'ємні права людської особи не створюються державою; навпаки, вони за

самою своєю суттю безпосередньо присвоєні особі» [5, с.846]. У цьому ж ракурсі зазначається, що «завдання дослідити право, як реальне явище, відразу ж отримала різнобічну постановку: треба досліджувати не тільки мету, але і причину в праві» [6, с.512]. А тут ми розуміємо, що серед першопричин виникнення права буде природа. Без усякого сумніву, автор це передбачав, усвідомлював, пропагував. Про це свідчить і попереднє його висловлювання, і загальний аналіз його поглядів стосовно природних прав людини.

Проте нам видається, що не всі позиції Б. Кістяківського стосовно сутності природних прав варті беззастережної підтримки чи погодження. Так, приміром, йому належать такі положення: «У державі майбутнього права на позитивні послуги з боку держави має бути доповнено, як ми зазначили вище, новими видами цього розряду суб'єктивних публічних прав. Ці нові види прав природно впливатимуть з тієї обставини, що засоби виробництва буде вилучено з цивільно-правового обігу й перетворено на загальнонародне надбання. Зрозуміло, що за такої організації виробництва кожному має бути надано право на працю, тобто право користатися землею та засобами виробництва нарівні з іншими людьми для докладання своєї праці й досягнення певних господарських цілей. Звідси природно впливатиме право кожного на розвиток усіх своїх здібностей і на застосування своєї праці в тій галузі, яка найбільше відповідає талантам кожного...» [5, с.865-866]. Як видно, Б. Кістяківський двічі оперує прикметником «природний»: у контексті природності вилучення із цивільно-правового обігу засобів виробництва; у смислі права кожного на розвиток усіх своїх здібностей і на застосування своєї праці – тут доречно наголосити, що такий соціалістичний підхід історично не підтвердив своєї життєздатності. Ефективність та природність саме такого використання праці людини були, як показала подальша історія, під великим сумнівом. Помилка

полягає у підходах до розуміння права на результати своєї праці. Таке право є елементом більш загального природного права, яким є право на власність.

Другу групу поглядів на природні права складають ті, які можна вивести з його розуміння конституціоналізму та правової держави. Він достатньо чітко розуміє сутність держави та її пов'язаність і обмеженість природними правами. «Та чи справді держава створена й існує для того, щоб гнобити, мучити і експлуатувати окрему особу? Чи й справді перераховані вище, такі знайомі нам риси державного життя є істотною і невід'ємною його ознакою? — Ми повинні якнайрішучіше відповісти негативно на ці запитання. Насправді все культурне людство живе в державних об'єднаннях. Культурна людина й держава — це два поняття, що взаємно доповнюють одне одного. Тому культурна людина навіть немислима без держави. І, звичайно, люди створюють, охороняють і захищають свої держави не для взаємного мордування, пригноблення й винищення. Інакше держави давно розпалися б і перестали існувати» [5, с. 840].

Досліджуючи завдання, цілі та основні принципи держави Б. Кістяковський констатує, що завдання та цілі держави «...полягають у задоволенні солідарних інтересів людей. За допомогою держави здійснюється те, що потрібне, дороге й цінне для всіх людей. Держава сама по собі є просторово найширшою і внутрішньо найвсеосяжнішою формою повністю організованої солідарності між людьми...» [5, с.840].

Він також усвідомлює, що такі цілі та завдання належним чином обмежені природними правами: «У правовій державі для влади встановлено певні межі, які вона не повинна і правовим чином не може переходити. Обмеженість влади в правовій державі створюється визнанням за особою невід'ємних, непорушних і недоторканих прав. У правовій або конституційній державі уперше визнано, що існує певна сфера самовизначення й самовияву особи, куди держава не має права втручатись» [5, с.840].

Через призму поглядів нашого видатного земляка на природні права стає зрозумілим його глибоке нерозуміння відсутності належної дискусії у російському суспільстві щодо природи права. Розглядаючи такі дискусії в англійській, французькій, німецькій літературі він акцентує протиставлення природно-правового підходу та чисто позитивістських поглядів на право. Із жалем констатує, що «...вже у другому десятиріччі того ж століття виник славнозвісний спір між двома юристами - Тібо і Савінї - "Про покликання нашого часу до законодавства і правознавства". Суто юридичний спір цей мав глибоке культурне значення; він зацікавив все освічене суспільство Німеччини і сприяв більш інтенсивному пробудженню його правосвідомості» [7]. Подібний спір, обговорення, дискусія, як і подальші відомі дебати ХХ століття Гарта-Фуллера (Hart-Fuller Debate) та Гарта-Дворкіна (Hart-Dworkin Debate) впливали на загальне зростання правосвідомості суспільства і розуміння не тільки природного права, але й природних прав, на жаль, ніколи не трапилися в російському і радянському (в українському - як на той час їх складової) суспільстві. Тому таким цікавим є його висновок: «Але тут ми натрапляємо на вражаючий факт: у "багатій" російській літературі в минулому немає жодного трактату, жодного етюду про право, які мали б суспільне значення. Наукові юридичні дослідження в нас, звичайно, були, але вони завжди становили надбання тільки фахівців. Не вони нас цікавлять, а література, яка здобула суспільне значення; в ній же не було нічого такого, що здатне було б пробудити правосвідомість нашої інтелігенції. Можна сказати, що в ідейному розвитку російської інтелігенції, оскільки вона відображається в літературі, не брала участі жодна правова ідея. І тепер в тій сукупності ідей, з якої складається світогляд нашої інтелігенції, ідея права не має ніякого значення. Література є саме

свідком цієї прогалини в нашій суспільній свідомості» [7; 8, с.97-126].

Загалом, визнаючи важливість різних філософських і окремих наукових підходів до визначення права, Б. Кістяківський, однак, указував на обмеженість та відносність кожного з них, а тому займав позицію методологічного плюралізму, вирізняючи такі: 1) аналітичний, відповідно до позитивістської концепції права; 2) соціологічний, де право - форма соціальних відносин; 3) психологічний, що відповідає психологічному поняттю права; 4) нормативний, що відповідає аксіологічному поняттю права. З позиції його синтетичної загальної теорії права варто визнати їх як методологічні підходи, які відповідають чотирьом граням права як сукупності культурних феноменів. Розглядаючи позитивні боки і недоліки кожного з підходів, Кістяківський вважав, що необхідне подальше розроблення синтетичної теорії права, заснованої на філософії культури [3, с.338].

Висновки. Важливість наукової спадщини Богдана Кістяківського в розумінні ідей природних прав для сучасного українського конституціоналізму проявляється у його комплексному та синтетичному підході до розуміння права, розуміння етичної складової права. Дійсно, сучасними є його погляди на право як основну умову внутрішньої свободи людини, його прояв у етичній свідомості людини для перетворення соціально необхідного в обов'язкове. У контексті ідей Б. Кістяківського щодо феномену гідності як стрижневого елементу справедливості, сучасний український конституціоналізм потребує більш глибокого розуміння взаємовідносин індивіда з політичною владою, його правом на повстання та правом держави на застосування насильства. Дуже практичним, з погляду підвищення загальної правосвідомості суспільства, є необхідність широкої дискусії про природу права в контексті обговорення природно-правового підходу та позитивістських поглядів на право.

Література:

1. Альчук М. П. Філософія права Богдана Кістяківського: монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. 297 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т.3. К-М. 2001. 792 с.
3. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Харків: Право, 2017. Т. 2: Філософія права / Редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2017. 1128 с.
4. Меленко О. В. Методологія правознавства в науковій спадщині Б. О. Кістяківського : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Одеса, 2008. 196 с.
5. Антологія лібералізму: політико-правничі вчення та верховенство права / упор.: С. Головатий, М. Козюбра, О. Сироїд. Київ: „Книги для бізнесу”, 2008. 992 с.
6. Радько Т. Н. Хрестоматія по теорії государства и права. 2-е изд. / Под общ. ред. И. И. Лизиковой. Москва: Проспект, 2009. 720 с.
7. Кістяківський Б. О. На захист права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <https://bravopravo.com/bogdankistyakivskiy nazahystprava> (дата звернення 01.08.2019 року)
8. Кістяковскій Б. Въ защиту права. (Интеллигенція и правосознаніе). Вѣхи. Сборникъ статей о русской интеллигенціи. Москва, 1909. С. 97–126.

Reference:

1. Al'chuk M. P. (2010), *Filosofiiya prava Bohdana Kistiakivs'koho* [Bohdan Kistyakivsky's Philosophy of Law], Vydavnychyj tsentr LNU im. Ivana Franka, Lviv, Ukraine
2. *Yurydychna entsyklopediia* [Legal Encyclopedia] in 6 volumes / editorial board with Chief editor Y. Shemshuchenko (1998), *Ukrainska Entsyklopediia*, Kyiv, Ukraine.
3. *Velyka ukrains'ka iurydychna entsyklopediia* [The Big Ukrainian Legal Encyclopedia] in 20 volumes / editorial board with Chief editor S.I. Maksymov (2017), *Nats. akad. prav. nauk Ukrainy; In-t derzhavy i prava imeni V.M. Korets'koho NAN Ukrainy; Nats. iuryd. un-t imeni Yaroslava Mudroho*, Kharkiv, Ukraine.
4. Melenko O.V.(2008) , “Methodology of jurisprudence science in B.O.Kistiakivs'ky's scholarly legacy”, Abstract of Ph.D. dissertation, Theory of State and law, The History of State and law, Odessa, Ukraine
5. S.Holovatyj, M. Koziubra, and O. Syroid (2008), *Antolohiia liberalizmu: polityko-pravnychi vchennia ta verkhovenstvo prava* [Anthology of Liberalism: Political and Legal Doctrines and Rule of Law], *Knyhy dlia biznesu*, Kyiv, Ukraine.
6. Rad'ko T.N. (2009), *Khrestomatyiya po teoryi hosudarstva y prava* [Reader on Theories of State and Law]. 2nd ed., Prospekt, Moscow, Russia.
7. Kistiakivsky B. O. (1909), “In Defense of Law”, available at: <https://bravopravo.com/bogdankistyakivskiy nazahystprava> (Accessed 01 August 2019)
8. Kystiakovskij B. (1909), V' zaschytu prava. (Intellihtsiia i pravosoiznanie). *Vѣkhy*. Sbornyk' statej o russkoj yntellyhtsiy / Bohdan Kystiakovskij, Moskva, pp. 97–126.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2019 року